



STADSPLANEIDEAL OCH ARKITEKTUR

I VÄSTMANLAND UNDER MODERNISMEN

Temaberättelsen gör nedslag i vår moderna historia med exempel från länets olika kommuner. Tematiskt följer vi intressanta företeelser, byggnadstyper och bebyggelsemiljöer i kommunerna som berättar om välfärdssamhällets framväxt i Västmanlands län. Med temaberättelsen vill vi väcka nyfikenhet och inspirera till vidare upptäcktsfärder i vår moderna historia runt om i kommunerna och länet.

1940-TALET INNEBAR EN ÅTERGÅNG TILL MER TRADITIONELLA MATERIAL

1940-talet

Stadsbyggnadsidealerna och arkitekturens formspråk har förändrats genomgripande under 1900-talet. Internationella influenser, statliga lånevillkor och omfattande bostadsforskning är några av de faktorer som påverkat ideal och utformning. Men också landets bostadspolitik, finansiella situation och tekniska utveckling har spelat stor roll.

Många skickliga arkitekter och planerare ligger bakom de kvaliteter som återfinns i modernismens miljöer. På 1940-talet fastslogs att hela befolkningen skulle förses med goda bostäder till rimliga hyror. Nya stadsdelar utformades som grannskapsenheter med mindre centrumanläggningar. Husen byggdes oftast i tegel och nya höghustyper utvecklades. På 1940-talet byggdes stora bostadsområden i Västerås och Arboga. Uppbyggnaden av Fagersta centrum skedde också vid den här tiden.

BRIST PÅ BYGGNADSMATERIAL

Under krigsåren rådde brist på byggnadsmaterial som stål och armeringsjärn. Jämfört med föregående decennium innebar 1940-talet en återgång till mer traditionella material. Fönstren minskade i storlek jämfört med 1930-talets på grund av bränslebrist och hårda krigsvintrar.



| Radhus i trä från 1940-talet i stadsdelen Berghamra i Västerås östra del.



| Utanpåliggande balkonger på lamellhus i Vasastaden i Arboga.



| Lamellhus på rad i Vasastaden i Arboga.

BOSTADEN SOM SOCIAL RÄTTIGHET

Bostadssociala utredningen som påbörjats på 1930-talet lade fram sina slutbetänkanden 1945 och 1946. De följande åren slogs den svenska bostadspolitikens sociala mål fast. Hela befolkningen skulle förses med goda och hygieniska bostäder till rimliga hyror.

Målet var att skapa en hög och jämn bostadsstandard och att ställa samma krav på alla bostäder. Olika former av kategorihusbyggande skulle avskaffas.

BOSTADSNORMER OCH BOSTADSFORSKNING

Den bostadsforskning som inleddes på 1920-talet vidareutvecklades på 1930- och 40-talen. 1944 startades Hemmens forskningsinstitut där mått- och utrymmesbehov för den moderna bostaden ingående studerades. På denna kunskap byggdes sedan de normer som blev den garanti för att det som byggdes med subventionerade statliga lån höll en viss kvalitet.

ALLMÄNNYTAN OCH KOOPERATIONEN PRIORITERAS

Genom statliga lån och räntesubventioner och bostadsbidrag skulle det bostadspolitiska målet nås. Den statliga långivningen till bostadsbyggandet kom igång 1948. De kommunala, allmännyttiga bostadsföretagen som bildades på 1940-talet prioriterades i den statliga långivningen. De kooperativa bostadsföretagen med HSB och Riksbyggen i spetsen fick lite mindre fördelaktiga lån men prioriterades före privata byggherrar.

KOMMUNERNAS NYCKELROLL

När den nya bostadspolitikerna skulle förverkligas fick kommunerna en nyckelroll.

Genom en ny byggnads- och planlagstiftning 1947 fick kommunerna monopol på stadsplanering.

GEMENSKAP OCH DEMOKRATI

GRANNSKAPSENHETER

1940-talets nya bostadsområden utformades som grannskapsenheter efter engelsk förebild. Storstadsutbyggnaden delades in i mindre enheter, grannskap, med mindre centrum för handel och service på nära avstånd från bostäderna. En av de bakomliggande idéerna med grannskapsenheterna var att de skulle medföra gemenskap och demokrati.

RUMSLIGHET, VARIATION OCH NATUR

1940-talets stadsplanerare vände sig mot 30-talets schematiska lamellhusplaner. I stället ville man genom kringbyggda gårdar åstadkomma variation och rum i bostadsområdena. Man tog dock fasta på funktionalismens idéer om luft, ljus och sparad natur. 1940-talets bostadsområden bjuder därför på fint utnyttjad terräng med tillvaratagna klippor och träd. Detta möjliggjordes av det hantverksmässiga byggandet och av tidens skickliga trädgårdsarkitekter.

PUNKTHUS, TERRASSHUS OCH STJÄRNHUS

Ett sätt att variera stadsplanerna var med nya hustyper. Höga punkthus var ett nytt inslag på 1940-talet. Exempel på sådana återfinns på flera ställen i Västerås. Även stjärnhuset var en nyhet. Med den typen av hus var det möjligt att skapa både mindre rum och större gårdar i utemiljön. Ett kopplat stjärnhus från 1940-talets slut finns i Vasastaden i Arboga.



| Stjärnhus i Vasastaden i Arboga.



| Utanpåliggande balkonger i Gideonsberg i Västerås.



| Brandstation från 1940-talet i Fagersta centrum, ritad av Cyrillus Johansson.



Lamellhusplan från 1940-talet i stadsdelen Vasastaden i Arboga. Flygfoto från 1958.

Terrasshuset var också en ny hustyp på 1940-talet. Huset hade flera förskjutna våningsplan som kunde placeras i en brant sluttning.

MODIFIERAD FUNKTIONALISM

På många orter hann inte funktionalismen slå igenom förrän på 40-talet. Den radikala funktionalismen modifierades och fick en mer traditionell framtoning. Materialbehandlingen framhövdes i fasaderna som nu bestod av tegel och grovt putsade ytor.

1940-talets flerbostadshus hade putsade fasader i mättade bruna, röda, grågula eller grågröna kulörer. Vanligt var också rött eller gult tegel. Ofta markerades fönster, burspråk och entréer med mönstermurning. Takfot och sockel bearbetades också dekorativt. Sadeltaken täcktes med enkupigt tegel eller svart- eller rödmålad plåt.

Tvålufts-fönster dominerade och fönsterkulören var grå, grågrön eller samma som fasadkulören. Entrédörrarna var oftast av ek i många olika varianter. De glasade partierna i anslutning till dörrarna gav ljus och karaktär åt entréhallen.

FOLKHEMSVILLA I TRÄ ELLER PUTS

Efter krigsslutet kom småhusbyggandet snabbt igång. Bland egnahem dominerade enkla rektangulära hus med stående träpanel, flackt sadeltak med tegel- eller papptäckning och tvålufts-fönster. Entrépartiet utformades med betongtrappa, smidesräcke och karosseripanelad dörr. Fasadernas locklistpanel målades med linoljefärg i dämpade pastellkulörer som gult, grått och grönt.

De putsade villorna fick liksom flerbostadshusen mättade varma kulörer. Varje hus hade sin egen färg i brunt, rödbrunt, gulbrunt, grågult eller grågrönt. Tegelvillor byggdes också, i synnerhet i södra Sverige.

En stor andel var enplanshus med källare men även tvåplans-hus var populära. I kuperade egnahemsområden byggdes souterrängshus med entré i undervåningen och resten av bostaden i övre plan. I en souterrängsvåning kunde garage inrymmas.

Radhuset blev allt vanligare. Radhuslängorna grupperades kring gemensamma grönytor med små, smala privata trädgårdar med låga inhägnader.



Typexempel på egnahem från 1940-talet med rektangulär plan och flackt sadeltak. Exempel från Riddarhyttan.

KÄLLOR & LITTERATUR

Västmanlands läns museums arkiv.

Björk, Cecilia, Lars Nordling & Laila Reppen. *Så byggdes villan.*

Svensk villaarkitektur från 1890–2010. Stockholm 2009.

Caldenby, Claes. "De stora programmens tid" *Att bygga ett land.*

1900-talets svenska arkitektur. Stockholm 1998.

Lepasoon, Urve. *Byggnaders särdrag. Stilhistorisk handbok 1880–1960.* Karlskrona 2001.

Rudberg, Eva. *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden.* Stockholm 1992.

Rudberg, Eva. "Folkhemmets välfärdsbygge 1940–60". *Att bygga ett land.*

1900-talets svenska arkitektur. Stockholm 1998.

TEXT

Maria Mellgren. Västmanlands läns museum.

FOTO

Anders Forsell. Västmanlands läns museum.

Flygfoto från AB Flygtrafik 1958.

GRAFISK DESIGN

Emelie Söderlund.

OMSLAGSBILD

Typiskt entréparti från 1940-talet från Riddarhyttan. Betongtrappa med smidesräcke.

Dörr med karosseripanel och enkel glasning.

BAKSIDESBILD

Medborgarhuset i Arboga från 1948. En av 1940-talets nya offentliga byggnader.

Med projektet *Modernismen i Västmanland* vill Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum lyfta fram länets moderna historia och bebyggelsemiljöer. Tidsperioden är av stor vikt för länets framväxt och har satt avtryck i den fysiska miljön som är både omfattande och komplexa. Inom projektet uppmärksammar vi länets moderna kulturarv så att modernismens kulturhistoriska värden och kvaliteter inte går förlorade. Läs mer på projektets hemsida: www.modernismen.se



Länsstyrelsen
Västmanlands län

